

کتابشناسی موضوعی

کتابشناسی

ترویجی

سید حمیری و شعرش

محمد صحتی سردودی

از سید سخن گفتن و حدیث حیات او را به روایت نشستن بسی بیشتر از این مقال، مجال می‌طلبد. ما تنها قصد آن داریم که فهرستی از آثاری که درباره سید و شعرش، پرداخته شده، فراروی خواننده بگذاریم، باشد که پژوهشگران ادب شیعی را رهیار باشد و کارساز گردد.

در مقدمه تذکر چند نکته خالی از لطف نمی‌نماید:

الف. تنها از کتابهایی نام برده می‌شود که محور اصلی آنها سید و شعر اوست و گرنه کتابها و مجموعه‌هایی که به طور ضمنی از سید و شعرش سخن گفته و بخشی را ویژه او ساخته‌اند، بیشتر از این است که در مجال تنگ این مقاله گنجانده شود؛ همان گونه که از مقالات نوشته شده در برخی مجلات و نشریات نیز چشم پوشی شده است.

ب. تا آنجا که امکان داشت تاریخ تدوین و تألیف کتابها در این فهرست لحاظ شده و به ترتیب تاریخی پیش رفته ایم.

ج. این نوشتار در دو بخش جداگانه و به ترتیب زیر است: بخش اول؛ شامل اخبار سید است که حدیث حیات و عقیده او را دربر می‌گیرد و شمار کتابهایی که در این بخش نام برده می‌شوند به سیزده کتاب می‌رسد و بیشتر با نام «اخبار السید الحمیری» نوشته شده‌اند.

۱. الغنیر، ج ۲، ص ۲۳۲، به نقل از رجال کشی (ره).

۲. قرآن کریم، سوره انعام، آیه ۹۵.

ابوهاشم سید اسماعیل حمیری (م ۱۰۵ق. عمان - ۱۷۳ق. رمیله بغداد) از شاعران انگشت شماری است که مورد تأیید و لطف و التفات امامان معصوم - علیهم السلام - بود و عنوان «سید» را نیز در پیشوند نامش از لطف حضرت امام صادق - علیه السلام - دارد. آن حضرت روزی به وی فرمود:

«سَمَّكَ أَمَكُ سَيِّدًا، وَقَفَّتْ فِي ذَلِكِ، أَنْتَ سَيِّدُ الشُّعْرَاءِ»^۱

وگرنه سید حمیری نه تنها از هیچ یک از شاخه‌های شجره طیبه و سلسله سادات نیست، که از پدر و مادری ناصبی و خارجی مذهب به دنیا آمده و نمونه بارزی است از مصادیق آیه کریمه ان الله... یخرج الحی من المیت...^۲

سید حمیری تندیس تولی و تبری بود و درست به همین جهت شریعه شعرش همیشه جوشان و زلال بوده، می‌رود که چون فرات فضیلتی تا فراسوی فردهاها نیز جاری باشد. با اینکه بیش از سیزده قرن از تاریخ حیاتش می‌گذرد، هنوز هم تبسم سبزه شعرش همچنان گیرا و جذاب، منظر اهل نظر است؛ تا آنجا که کمتر کتابی در علم عقاید و کلام می‌توان یافت که در باب امامت و ولایت، نامی از سید و یا شعری از اشعار مستندش نیاورد، چراکه مشکل می‌شود حدیث یا روایتی در این باب پیدا کرد که سید معنا و مفهوم آن را به تسییح شعر نکشیده باشد. همین است که سید را به «ناظم الاخبار والاحادیث» مشهور کرده و به او عنوان «شاعر العقیده» بخشیده است.

بخش دوم ویژه شعر سید بوده که بیش از چهل کتاب را شامل می شود و خود به چهار بخش تقسیم می شود: ۱- دیوان سید. ۲- شرحهای قصیده یائیه که شاهکار سید شمرده می شود؛ ۳- شرحهای قصیده عینیه که بیشترین کتاب را به خود تخصیص داده است؛ ۴- ترجمه و تخمیس این دو قصیده.

بخش اول- زندگینامه ها و اخبار سید

- ۱- اخبار السید الحمیری، ابواحمد عبدالعزیز جلودی بصری (م ۳۰۲ق). ۳
- ۲- اخبار السید الحمیری، اسحاق بن محمد نخعی (م ۳۳۲ق). وی از فرزندان برادر مالک اشتر بوده و گاهی نیز «ابویعقوب احمر» خوانده می شود. ۴
- ۳- اخبار السید الحمیری، ابوبکر محمد بن یحیی کاتب صولی شطرنجی (م ۳۳۵ق). ۵
- ۴- اخبار السید الحمیری، ابویسر احمد بن ابراهیم عمی بصری (م ۳۵۰ق)، مورخ و متکلم و فقیه و از شاگردان ابواحمد جلودی است که نجاشی به دو واسطه از او روایت می کند. رجال نویسان او را توثیق کرده و سیزده کتاب از کتابهایش را نام برده اند که از آن میان دو کتاب درباره سید و شعر او است. ۶
- ۵- اخبار السید الحمیری، ابو عبدالله محمد بن عمران مرزبانی خراسانی (م ۳۸۴ق) همو که محدث قمی در حق وی می نویسد: «گفتارش راست و شناختش به روایتها گسترده بود...» ۷

از این بزرگوار بیش از پنجاه کتاب نام برده شده است که برخی چون معجم الشعراء و اخبار الشعراء الشیعه و اخبار السید الحمیری معروف و مشهورند.

این کتاب با تحقیق محمد هادی امینی، به سال ۱۳۸۵ق. در نجف چاپ شده بود که در سال ۱۳۸۸ق همراه با «اخبار الشعراء الشیعه» تجدید چاپ شد و بارها پس از آن نیز تجدید چاپ شده است.

۶- اخبار السید الحمیری، احمد بن محمد جوهری، معروف به ابو عبدالله جوهری (م ۴۰۱ق).

مرحوم ابن شهر آشوب علاوه بر این کتاب، نزدیک به پانزده کتاب دیگر نیز از جوهری نام برده است. ۸

۷- اخبار السید الحمیری، شیخ ابو عبدالله احمد بن عبدالواحد، معروف به «ابن حاشر» و «ابن عبدون» (م ۴۲۳ق)، ایشان از مشایخ نجاشی و شیخ طوسی و نویسنده کتابهایی چون: «تاریخ»، «تفسیر خطبه فاطمه الزهراء»، «عمل الجمعة» و «کتاب الحدیثین المختلفین» است. ۹

۸- اخبار السید الحمیری، صالح بن محمد صرامی، استاد ابوالحسن جندی از اساتید مرحوم نجاشی است که از او کتاب دیگری با نام «تاریخ الائمة - علیهم السلام» نام برده شده است. ۱۰

۹- اخبار السید الحمیری، اسحاق بن عبدالله. ۱۱ از ایشان اثری در کتابها نیافتیم جز اینکه همین کتاب به او نسبت داده شده است و احتمال اینکه با اسحاق بن محمد نخعی اشتباه شده

۳. علامه حلی در حق او می نویسد: ... ثقة و امامی منزه و محدث بزرگ بصره بود. بنگرید: رجال العلامة الحلی، ص ۱۱۶، از منشورات الرضی، قم.

۴. کشف الاستار عن وجه الکتب و الاسفار، صفائی خوانساری، ج ۱، ص ۱۱۳، چاپ مؤسسه آل البیت؛ قاموس الرجال، محقق شوشتری، ج ۱، ص ۷۷۵-۷۸۱.

۵. کشف الاستار، ج ۲، ص ۱۸۹-۱۹۲.

۶. پیشین، ج ۱، ص ۵۰؛ معالم العلماء، ابن شهر آشوب، ص ۱۸، چاپ نجف، ۱۳۸۰ق؛ دائرة المعارف تشیع، ج ۱، ص ۳۸۱.

۷. تحفة الاحباب، ص ۲۵۷، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۰ش.

۸. معالم العلماء، ص ۲۰؛ کشف الاستار، ج ۱، ص ۷۲-۷۴.

۹. دائرة المعارف تشیع، ج ۱، ص ۳۴۷، زیر مدخل «ابن عبدون».

۱۰. کشف الاستار، ج ۲، ص ۲۲۲؛ قاموس الرجال، ج ۵، ص ۴۷۰.

۱۱. معجم رجال الفكر و الادب، ص ۴۱۹.

اخبار السید الحمیری

آبې عبيد الله محمد بن عمران المرزباني الخراساني المتوفى ۲۸۵

مؤلف (معجم الشعراء)

مسئقت سیداً بوقت فی ذلک انت سید الشعراء،
الإمام الصادق (علیه السلام)

تحقیق

الدكتور الشيخ

محمد هادي الاميني

حمل می کند؛

پرسیدند: این بار سنگین چیست که می بری؟ جواب داد:
میمیات سید حمیری است. (تنها آن شعرها که با حرف میم تمام
می شوند) ۱۵۱

با این حال امروزه تنها از وجود چند نسخه خطی از دیوان
سید در کتابخانه ها خبر می دهند:

۱۵- نسخه ای در یکی از کتابخانه های یمن.

۱۶- نسخه ای دیگر در کتابخانه تاریخی دمشق، موسوم به

المکتبة الظاهرية و... ۱۶.

۱۷- دیوان السید الحمیری.

گویا تنها یک بار مجموعه ای از برخی شعرهای سید با نام

«دیوان السید الحمیری» گردآوری و چاپ شده است.

دیوان

السید الحمیری

۱۰۵ هـ - ۱۷۳ هـ

جزء من حقیقت و حقیقت
ملق تعلیم و عقل تبارک

شاکر هادی شاکر

قسمت لاد العبد المذنب المذنب

السید محمد تقی الحکیم

مؤسس المکتبة الفقهیة فی النجف الاشرف
رأس مشرق العراق الفقهیة المعاصرة
فی جامعة بغداد - قسم اللسان

منشورات دار مکتبة الحیة - بیروت

این مجموعه که در واقع پیاله ای از شریعه شعر سید را دربر
دارد، توسط شاگرد هادی شاکر جمع آوری و تحقیق و با
مقدمه ای در شرح حال سید حمیری به قلم سید محمد تقی حکیم

۱۲. همان مدرک.

۱۳. الذریعه الی تصانیف الشیعه، شیخ آقابزرگ تهرانی، ج ۹، جزء اول،
ص ۲۶۸.

۱۴. تاریخ التراث العربی، ج ۲، جزء ۳، ص ۲۳۲، فؤاد سزگین.
در خصوص این سیزده کتاب علاوه بر مدارک فوق می توانید مراجعه
کنید به: الذریعه، ج ۱، ص ۳۳۳-۳۳۵ و الفیدر، ج ۲، ص ۲۳۷ و
معجم المؤلفین، ج ۲، ص ۲۴۷.

۱۵. اعیان الشیعه، ج ۳، ص ۴۰۶، به نقل از طبقات الشعراء ابن معنز.

۱۶. الذریعه، ج ۹، جزء اول، ص ۲۶۸.

باشد، بعید نیست.

۱۰- اخبار السید و شعره، شیخ کاظم بن شیخ باقر مظفر. ۱۲.

۱۱- اخبار السید و شعره، شیخ علی خاقانی، صاحب مجله

البیان. ۱۳

۱۲- شاعر العقیده، سید محمدتقی حکیم، این اثر توسط

دارالحدیث در نجف چاپ شده است.

۱۳- اخبار و شرح حال سید حمیری، نوشته مستشرق

فرانسوی بریبه در مینار، که در پاریس چاپ شده است. ۱۴

۱۴- سید حمیری سالار شاعران، محمد صحتی

سررودی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول،

۱۳۷۳ ش.

سید حمیری

سالار شاعران

تألیف: معتمد صحتی سررودی

بخش دوم - شعر سید

الف- دیوان سید

نویسندگان، پانزده نفر از معاصران سید حمیری را با عنوان
«حافظان شعر سید» نام برده و از بسیاری شعرش با اعجاب و
شگفتی یاد کرده اند که شگفت آورتر از همه گزارش زیر است:
«روزی در بغداد حمالی را دیدند که بار سنگینی را به زحمت

در دارالمکتبه الحیاة بیروت و بدون تاریخ چاپ شده است.

ناگفته نماند که بعضی از قصاید معروف سید، خیلی پیش از این در ضمن برخی کتابها بارها و بارها چاپ شده بود که ما تنها پنج چاپ از چاپهای قصیده عینیه را نام می‌بریم:

۱/۱۸- به ضمیمه کتاب «اللهورف علی قتلی الطوف» سال ۱۲۷۱ ق در تهران، چاپ سنگی.

۲/۱۹- در حاشیه کتاب لیلی و مجنون، سال ۱۲۹۷ ق در بمبئی به صورت سنگی.

۳/۲۰- در ضمن مجموعه‌ای به سال ۱۳۰۴ ق.

۴/۲۱- در حاشیه کتاب السامی فی الاسامی، در تهران به صورت سنگی.

۵/۲۲- در آخر جلد عاشر بحار الانوار چاپ قدیم و سنگی که همراه است با ترجمه منظومی از قصیده ۱۷.

ب- شرح‌های قصیده بایئه

این قصیده که به قصیده ذهبیه (چکامه طلایی) شهرت یافته است، به وسیله برخی از اندیشمندان بزرگ شیعی شرح و تفسیر شده است که به بعضی از آنها اشاره می‌شود:

۱/۲۳- شرح قصیده الذهبیه، از سید شریف مرتضی علم الهدی (م ۴۳۶ ق).

این کتاب که توسط میرزا محمودخان تبریزی، در سال ۱۳۱۳ ق در مصر چاپ شده بود بتازگی نیز در ضمن جلد چهارم از مجموعه رسائل شریف المرتضی از طرف دارالقرآن الکریم قم تجدید چاپ شده است. بزرگ ادیب شیعی علامه سید مرتضی علم الهدی در این کتاب صدوهفده بیت از قصیده ذهبیه را شرح کرده و در خاتمه نیز مختصری از اخبار سید را آورده است. ۱۸.

۲/۲۴- شرح قصیده الحمیری البایئه، از علامه نسابه حافظ اشرف بن اغرعلوی مشهور به تاج العلی حسینی (م ۴۸۲ ق رمیله- ۶۱۰ ق حلب). ۱۹.

۳/۲۵- شرح قصیده بایئه، از محمد بن حسین، شیخ بهائی که در سال ۱۳۱۳ ق چاپ شده است. ۲۰.

۴/۲۶- شرح قصیده الذهبیه، از سید محسن امین عاملی نویسنده اعیان الشیعه. ۲۱.

ج- شرح‌های قصیده عینیه

بیشترین کتابها را در این باب شرح‌های قصیده عینیه تشکیل می‌دهد، چراکه بنا بر بعضی روایتها ائمه معصومین (ع) از این قصیده به بزرگی نام برده و تجلیل کرده‌اند. ۲۲.

۲۷- شرح قصیده عینیه، از شیخ حسین بن شیخ جمال الدین خوانساری (م ۱۰۹۹ ق).

۲۸- التحفة الاحمدیه در شرح قصیده عینیه، از ملا محمد قاسم هزارجریبی (م ۱۱۱۲ ق). ۲۳.

۲۹- اللثالی العبقریه، از فاضل هندی (م ۱۰۶۲-۱۱۳۵ ق). ۲۴.

۳۰- شرح قصیده عینیه، از سید محمد عباس موسوی (م ۱۳۰۶ ق). ۲۵.

۳۱- شرح قصیده عینیه حمیری، از مصطفی بن حاج محمد یزدی از علمای قرن سیزدهم هجری.

از این شرح که به زبان فارسی و در سال ۱۲۵۵ ق نوشته شده نسخه‌ای به شماره ۱۱۱۶ در کتابخانه مجلس شورای ملی موجود است. ۲۶.

۳۲- شرح قصیده عینیه، از ملا حسن بن محمد اردکانی (م ۱۳۱۵ ق) استاد آیت الله سید محمد کاظم یزدی در ادبیات.

۳۳- شرح قصیده عینیه، از سید علی اکبر رضوی برقی (م ۱۳۱۷ ق) به زبان فارسی.

۳۴- شرح قصیده عینیه، از شیخ بخش علی یزدی حائری (م ۱۳۲۰ ق).

۳۵- شرح قصیده عینیه، از شیخ علی خوئی (م ۱۳۵۰ ق).

۳۶- شرح قصیده عینیه، از سید انور حسین (م ۱۳۵۰ ق) که به زبان اردو چاپ شده است.

۳۷- شرح قصیده عینیه، از محمد رضا قراجه داغی، چاپ تبریز، ۱۳۰۱ ق.

۳۸- شرح قصیده عینیه، از ملا محمد حسین قزوینی معروف به دریاغی.

۱۷. معجم ماکتب عن الرسول واهل البیت.

۱۸. رسائل الشریف المرتضی، المجموعه الرابعه، ص ۵۱-۱۳۹.

۱۹. اعیان الشیعه، ج ۳، ص ۴۶۰.

۲۰. دیوان السید الحمیری، ص ۸۳.

۲۱. همان مأخذ.

۲۲. الغدیر، ج ۲، ص ۲۲۳.

۲۳. همان، ج ۲، ص ۲۲۴.

۲۴. الذریعه، ج ۱۴، ص ۹ به بعد.

۲۵. الغدیر، ج ۲، ص ۲۲۴.

۲۶. فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۳، ص ۴۹۷.

- آذرشهری، چاپ دوم، تبریز ۱۳۸۱ق.
- ۵۴- تخمیس قصیده بایته، از شیخ حسن بن مجلی خطی، از علمای سده سیزدهم، که با تحقیق عمران القطفی سال ۱۹۶۸م در نجف چاپ شده است. ۳۲
- ۵۵- تخمیس قصیده عینیه، از شیخ حسن بن مجلی خطی فوق الذکر.
- ۵۶- تخمیس قصیده عینیه، از شیخ حرّ عاملی صاحب وسائل الشیعه.
- ۵۷- تخمیس قصیده عینیه، از شیخ عبدالغنی نوه شیخ حرّ عاملی.
- ۵۸- تخمیس قصیده عینیه، از سید علی نقی نقوی هندی. ۳۳
- ۵۹- تخمیس قصیده عینیه، از شیخ حسین فرزند علی بن محمد که نسبت به شیخ محمد بهاءالدین عاملی یعنی شیخ بهائی می برد. ۳۴
- ۶۰- تخمیس قصیده عینیه، از شیخ عبداللّه وائل معروف به صانع. از این شاعر شیعی علاوه بر تخمیس، تشطیر همین قصیده نیز در دست است. ۳۵
- ۶۱- تخمیس قصیده عینیه، از شیخ محمد الصحاف احسانی (م ۱۳۱۳ق). ۳۶
- ۶۲- شعر السید الحمیری، از ابوبشر احمد بن ابراهیم بصری (م ۳۵۰ق). این کتاب غیر از «اخبار السید الحمیری» (از همین مؤلف) است. ۳۷

۲۷. بهجة الآمال، ج ۲، ص ۳۱۱، مرحوم ملاعلی علیاری از این شرح و نویسنده آن به بزرگی نام می برد.
۲۸. الذریعه، ج ۱۴، ص ۱۱-۹.
۲۹. مجله نور علم، دوره دوم، شماره چهارم، مقاله نجوم امت، آیت الله ارباب قمی.
۳۰. نسخه هایی از این سه شرح اخیر در کتابخانه آیت الله مرعشی به صورت خطی نگهداری می شود.
۳۱. الذریعه، ج ۱۴، ص ۱۰.
۳۲. تاریخ التراث العربی، ج ۲، جزء سوم، ص ۲۳۴.
۳۳. الغدیر، ج ۲، ص ۲۲۴-۲۲۵؛ بهجة الآمال، ج ۲، ص ۳۱۱.
۳۴. مجله تراثنا، شماره ۱۴، ص ۱۵۱.
۳۵. همان، ص ۱۵۲.
۳۶. همان، ص ۱۵۰-۱۶۲.
۳۷. معالم العلماء، ص ۱۸.

- ۳۹- شرح قصیده عینیه، از ملا محمد صالح برغانی (م ۱۲۷۱ق).
- ۴۰- شرح قصیده عینیه، از میرزا علی خان گلپایگانی از شاگردان علامه مجلسی.
- ۴۱- شرح قصیده عینیه، از میرزا فضل علی ایروانی تبریزی (م ۱۳۳۰ق). ۲۷
- ۴۲- شرح قصیده عینیه، از آقا کمال فسوی.
- ۴۳- شرح قصیده عینیه، از ملا محمد قمی.
- ۴۴- شرح قصیده عینیه، از سید مرتضی حسینی.
- ۴۵- تحفة الاحباء، در شرح قصیده عینیه سید الشعراء، از حاج ملا علی واعظ خیابانی تبریزی نویسنده «علماء معاصر». ۲۸
- ۴۶- شرح قصیده عینیه، از آیت الله حاج میرزا محمد قمی معروف به «اریاب» از شاگردان محدث نوری طبرسی. ۲۹
- ۴۷- موجه الکوثری در شرح قصیده حمیری، از سید محمد نقوی نصیرآبادی، چاپ لکهنوی هند، ۱۲۶۷ق.
- ۴۸- ریاض الجنان، شرح و ترجمه قصیده عینیه به زبان فارسی و به صورت منظوم، از شیخ محمد حسن نجفی متخلص به غائبی از شاگردان شیخ عباس قمی. در این کتاب علاوه بر قصیده عینیه، برخی دیگر از اشعار سید نیز ترجمه شده است. از انتشارات کتابفروشی اسلامیّه، تهران، بی تا.
- ۴۹- شرح قصیده الحمیری العینیه، از شیخ محمد باقر بیدگلی کاشانی، که به زبان عربی و مختصر است.
- ۵۰- شرح قصیده عینیه حمیری، از محمد قاسم استرآبادی، که مختصر و فارسی است.

- ۵۱- شرح قصیده عینیه حمیری، از ابن حسام حسامی مشهور به زیب العلماء، که شرحی است مفصل و در تاریخ ۱۳۱۳ش نوشته شده است. نویسنده پس از هر بیت نخست گفته های استادش سید جعفر کشفی دارابی را به فارسی ترجمه کرده سپس به شرح و تفصیل قصیده پرداخته است. ۳۰
- ۵۲- شرح قصیده الحمیری العینیه، از این شرح که شارحش ناشناخته مانده و به زبان عربی است، نسخه ای در فیض آباد و در کتابخانه راجه آن شهر، نگهداری می شود. ۳۱

د- ترجمه و تخمیس ها

- ۵۳- ترجمه قصیده عینیه، از حاج میرزا علی قلی ناصح